

پستچی
کتابخانه عمومی

تقد و بررسی کتاب

- دایرةالمعارف دموکراسی / دکتر نورالله مرادی
- تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان / محمدرسول دریاکشت
- یادی نیکو از «فردوسی سحرآفرین» / روزبه زرین کوب
- معرفی کتاب / طوبی ساطعی

The Encyclopedia of Democracy. Seymour
Martin Lipset, London: Rout ledge, 1995.

دایرة المعارفها را از نظر گستره به دو گروه عمومی و تخصصی تقسیم می‌کنند. چند دهه‌ای است که گروه دوم خود نیز - لاقلاً در غرب - به دو گروه «تخصصی» و «تخصصی‌تر» تقسیم شده‌اند. اگر دایرة المعارف علوم اجتماعی، یا دایرة المعارف علوم سیاسی داریم، دایرة المعارف ناسیونالیسم، دایرة المعارف دموکراسی، دایرة المعارف جنگ، و... نیز منتشر می‌شوند، که کلیه مدخلها و اطلاعات آنها در خدمت موضوعی بسیار اختصاصی و تخصصی است.

دایرة المعارف دموکراسی - از گروه دایرة المعارفهای بسیار تخصصی - در چهار جلد در سال ۱۹۹۵ منتشر شده است. هدف از انتشار این کتاب ارائه پاسخ به سؤالاتی چند در ارتباط با دموکراسی است که در پیشگفتار کتاب مطرح شده‌اند: دموکراسی دقیقاً چیست؟ در کجا و در چه شرایطی اتفاق می‌افتد؟ آیا دموکراسی به ملتهای هند و اروپایی کشورهای پیشرفته اختصاص دارد؟ آیا دموکراسی هر کجا که باشد از خصایص مشترکی برخوردار است که کاملاً قابل تشخیص هستند؟

این دایرة المعارف به گونه‌ای تنظیم و تدوین شده که بتواند نیاز دانشجویان و خوانندگان عادی را برآورده سازد و در عین حال مورد استفاده محققان و متخصصان نیز باشد. ویراستاران با

علم به اینکه پاسخی ساده و سر راست برای سؤالات زیادی که در زمینه دموکراسی مطرح است وجود ندارد این کار را شروع کرده‌اند. اصحاب این دایرةالمعارف کوشیده‌اند تا شرایط کشورهای مختلف را توصیف کنند یا اصول فلسفی و نظری مفاهیمی را که در پیشرفت دموکراسی نقش داشته‌اند بشکافند.

سر ویراستار این کتاب «سیمور مارتین لیپست» است که در حوزه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل چهره‌ای است شناخته شده. از دانشگاه کلمبیا به دریافت درجه دکترا نایل آمد. در دانشگاه‌های مختلف آمریکا تدریس کرده، صاحب مشاغل حساس در دستگاه دولتی آن کشور شد و از او تألیفات زیادی بر جای مانده است. در کنار لیپست، یازده نفر از محققان و متخصصان مشهور علوم اجتماعی و علوم سیاسی به عنوان اعضای ثابت گروه ویراستاران و مشاوران با او همکاری می‌کنند که از جمله می‌توان از سموئیل هانتیگتون (واضع و مدافع نظریه برخورد تمدنها نام برد).

کتاب - پس از فهرست مندرجات و صورت اسامی همکاران - با مقدمه مفصل لیپست (در ۲۲ صفحه) شروع می‌شود. در ابتدای مقدمه لیپست به اختلاف نظر در ارائه تعریف از دموکراسی اذعان می‌کند، سپس به بیان ویژگیهای اصلی و ممیز نظامهای دموکراتیک از نظامهای غیردموکراتیک می‌پردازد و می‌نویسد «هیأت دبیران دایرةالمعارف دموکراسی به سه ویژگی از این دست قائلند. ویژگی نخست این که بر سر احراز مناصب دولتی رقابت وجود دارد و برای تصدی ستمها یا مقامها، انتخابات منصفانه، بدون استفاده از زور یا اجبار و بی آن که هیچ گروهی در جامعه حذف یا محروم شود، در دوره‌هایی مشخص برگزار می‌شود. ویژگی دوم این که شهروندان در انتخاب رهبران خود و سیاستگذاران مشارکت دارند. و ویژگی سوم این که آزادیهای مدنی و سیاسی وجود دارند تا صحت و انسجام مشارکت و رقابت سیاسی تضمین شود.» (ترجمه فارسی مقدمه کتاب).

دایرةالمعارف دموکراسی - در ۱۶۰۰ صفحه - مجموعاً حاوی ۴۱۷ مقاله است که ۲۱۵ نفر از بزرگترین متخصصان و محققان آنها را نوشته‌اند. طول مقالات بین ۳۰۰ تا ۸۵۰۰ کلمه است و در مجموع این کتاب بیش از یک میلیون کلمه است. اکثر مقالات دارای کتابنامه هستند تا دانشجویان علاقمند بتوانند به منابع بیشتری در ارتباط با موضوع مقالاتی که مطالعه می‌کنند دسترسی داشته باشند. تقریباً همه مدخلهای اسامی افراد و مناطق جغرافیایی و پاره‌ای مدخلهای مفهومی دارای تصاویر هستند. در آخر هر مقاله نیز نام نویسنده مقاله درج شده است. کتاب دارای نمایه‌ای موضوعی و جامع است (در حدود ۶۰ صفحه) که در آخر هر یک از چهار جلد چاپ شده است.

THE ENCYCLOPEDIA OF DEMOCRACY

SEYMOUR MARTIN LIPSET
Editor in Chief

VOLUME IV

R ROUTLEDGE
London

۲۶۶

دربارهٔ مقالات دایرةالمعارف دموکراسی لیپست در مقدمهٔ دایرةالمعارف بطور مفصل صحبت کرده است که قسمتی از آن هیناً نقل می‌شود:

«مقالات دایرةالمعارف چهار نوعند: زندگینامه‌ها، بررسی کشورها، بررسی مناطق، و تحلیلهای موضوعی. خواست هیأت دبیران به این که تصویری کامل به دست دهد با محدودیت روبرو بود، چون می‌دانستیم که هیچ مجموعه مقالاتی نیست که، صرف نظر از وسعت دامنه‌اش، بتواند به مفهومی که هر شخص از دموکراسی دارد بپردازد. پس ناگزیر بودیم که دست به انتخاب زنیم.

زندگینامه‌ها دربارهٔ کسانی است که به تصور هیأت دبیران سهم و نقشی در نظریه، عمل، یا فهم دموکراسی داشته‌اند. از آن جمله‌اند نظریه پردازان سیاسی، دانشپژوهان، فیلسوفان، فعالان سیاسی، دگراندیشان یا ناراضیان، انقلابیون، و رهبران. زندگینامه‌ها، گسترهٔ زمانی بیش از ۲۰۰۰ سال - افلاطون گرفته تا آئونگ‌سان سوئوکی - را در بر می‌گیرند. و این گسترهٔ وسیع شامل سراسر کرهٔ ارض می‌شود، از جمله نلسون ماندلا از آفریقای جنوبی، مارگارت تاچرا از انگلستان، و سون یات سن از چین. تکرار می‌کنیم که شرح حال رهبران سیاسی را تنها در صورتی آورده‌ایم که دستی در نظریه یا در پیشبرد دموکراسی داشته باشند. مثلاً، سالوادور آلنده را در کتاب نگنجانده‌ایم زیرا سهمی در نظریه یا بسط دموکراسی نداشت، اگر چه رهبر سیاسی شیلی بود. و

برعکس، مقاله‌ای به قوام نکرزومه اختصاص داده‌ایم زیرا نقشی به عنوان رهبر سیاسی در جنبش استقلال طلبانه آفریقا داشت - اگرچه بعداً در دوران زمامداریش دیکتاتور از کار درآمد. برخی از اشخاص چنان با موضوع یا فلسفه‌ای خاص مرتبطند (مثلاً، جان استوارت میل و سودگرای) که هم مقاله‌های موضوعی به آنها اختصاص داده‌ایم و هم مقاله‌ای مختصر به شرح حالشان. زندگینامه‌های مفصل‌تر درباره‌ی اندیشمندانی است که به گروه فلسفی خاصی تعلق ندارند (نظیر آلکسی دو توکویل، که کتاب او به نام *دموکراسی در آمریکا* بر متفکران چندین نسل تأثیر داشته است).

برای انتخاب و شرح و توصیف کشورها و مناطق در *دایرةالمعارف* ملاحظاتی را در نظر داشته‌ایم. به کشورهایی که تجاری منحصراً به فرد در زمینه توسعه و تحکیم دموکراسی داشته‌اند جداگانه پرداخته‌ایم. اما کشورهایی نظیر استونی، لتونی و لیتوانی چنان تجانس و شباهتی از لحاظ سیاسی با یکدیگر دارند و سیر تحول دموکراسی در آنها چنان رابطه تنگاتنگی با هم دارد که به عنوان یک منطقه از آنها یاد کرده‌ایم. و درباره‌ی بعضی از کشورها هم در واقع دوبار به بحث پرداخته‌ایم، یک بار به صورت کشوری جداگانه و یک بار به عنوان بخشی از یک منطقه، با این امید که مسائل محلی و کلی‌تر آنها را نشان داده باشیم. مثلاً، جمهوری دومینیکن سیر تحول جالبی را برای رسیدن به دموکراسی طی کرده است و شایسته است که توجه خاصی به آن بشود، ولی این کشور جزئی از منطقه اسپانیایی زبان کارائیب هم هست که می‌توانیم احکام کلی‌تری درباره‌ی آن صادر کنیم.

ممکن است مقدار فضائی که به شرح احوال فلان کشور یا منطقه در *دایرةالمعارف* اختصاص داده‌ایم اسباب تعجب خوانندگان شود. کشورهایی نظیر کوستاریکا را که سهم عظیمی به عنوان دموکراسی دارند اما اهمیت راهبردی (استراتژیک) آنها در عرصه سیاست جهانی محدود است، مفصل‌تر از حد انتظار برخی از خوانندگان شرح داده‌ایم. طول مقالات هر مدخل *دایرةالمعارف* حاکی از این تصور جدید است که سیاست و اندیشه سیاسی را باید در زمینه‌ای گسترده‌تر بررسی کرد. اندیشه سیاسی هر جامعه‌ای بر اقتصاد، ساختار اجتماعی، فرهنگ، و دین آن جامعه اثر می‌گذارد و از آنها اثر می‌پذیرد. درباره‌ی ماهیت اصلی ارتباطهای متقابل میان این عوامل اختلاف نظر وجود دارد. تأثیر این عوامل ناشناس نسبت به تأثیر فرد رهبران و متفکران نیز موضوعی است که باید مورد بحث قرار گیرد. این قبیل ملاحظات هم برای تحلیل دوره‌های تاریخی، سیر تحول امور در طول زمان، و هم برای بررسی مسائل کنونی حائز اهمیتند.

این ملاحظات نظری کلی، هر گاه در مورد مسائل مربوط به توسعه و تحکیم دموکراسی به

کار بسته شوند، موضوعهای فراوانی را مطرح می‌کنند که ما در *دایرةالمعارف* به بررسی آنها پرداخته‌ایم. چرا بعضی از دموکراسیها رشد و رونق می‌یابند و بعضی دیگر رو به ضعف می‌گذارند؟ کدام شرایط اقتصادی، اجتماعی، و سیاسی اسباب ظهور جوامع دموکراتیکند؟ نقش اندیشمندان، سیاستمداران، و دولتمردان در پیدایش حکومت‌های دموکراتیک چه بوده است؟ دموکراسی در مناطق گوناگون جهان چگونه پدید آمده است؟

پاره‌ای از مقالات موضوعی، بیشتر به نهادها و فرایندها می‌پردازند تا نشان دهند که راه و رسم دموکراسیها در عمل چیست: هیأت‌های قانونگذاری و مجالس شورا (پارلمانها)، وسایل مهار و موازنه قوای سه‌گانه، رفتار رأی‌گیری، جنبشهای اعتراض آمیز، و تأمین رفاه. سایر مقالات به بررسی پیشفرضهای اساسی دموکراسی اختصاص دارند: حقوق و وظایف شهروندی، آزادی مطبوعات، آزادی اجتماعات، ساز و کارها (مکانیسم‌های لازم برای مسئول و پاسخگو کردن دولت در برابر شهروندان، و حمایت قانونی از حقوق فردی و گروهی در برابر اقدامات خودسرانه دولت. علاوه بر اینها، خواننده *دایرةالمعارف* به مقالاتی بر خواهد خورد که در آنها پیوندهای دموکراسی با مفاهیم زیر بررسی شده‌اند: خودمختاری و ملی‌گرایی (ناسیونالیسم)؛ دین، آموزش و پرورش مدنی، و رسانه‌ها؛ حقوق مدنی، حقوق بشر، و روابط طبقاتی.

و باز هم مقالات موضوعی دیگری در *دایرةالمعارف* وجود دارند که به تعامل پیچیده موجود میان دموکراسی، ایدئولوژیهای سیاسی، و جنبشهای وسیع فلسفی می‌پردازند. فلسفه‌ها و باورهای گوناگون چه تأثیری بر دموکراسی داشته‌اند، و بر عکس چه تأثیری پذیرفته‌اند؟ درج ایدئولوژیهای سیاسی خاص، مثلاً کمونیسم، شاید در نظر اول عجیب باشد. ایدئولوژیها را فقط در صورتی عنوان کرده‌ایم که پیروان و هوادارانشان نظری مثبت یا انتقادی درباره دموکراسی داشته‌اند. نظریه پردازان کمونیست مدعیند که دموکراسی پوششی بیش بر قدرت بورژوازی نیست.

هیأت دبیران *دایرةالمعارف دموکراسی* این تکلیف را بر عهده گرفته‌اند که رابطه ۴۱۷ شخص، کشور، منطقه، و موضوع را با اندیشه و عمل دموکراسی در طی زمان و در سراسر جهان بررسی و تحلیل کنند. برای آن که محققان بتوانند باسانی و بدرستی از این *دایرةالمعارف* استفاده کنند، هر مدخل را بتنهایی آورده‌ایم. هر مدخل را به صورتی مجزا و مستقل به بررسی رکن یا عنصری از پدیده دموکراتیک اختصاص داده‌ایم. ارجاع دادن به مدخلهای مرتبط با هر مدخل به منظور مطالعه بیشتر صورت گرفته است.

اما همان طور که هر محققى بخوبی می‌داند، رابطه اجزا با کل غالباً پیچیده است. شرحی را که در مقدمه هر مدخل آورده‌ایم برای این است که چارچوبی تحلیلی به خواننده بدهیم تا

تصویری کلی از نحوه ادغام اجزا به صورت تصویر جامعی از تجربه دموکراتیک داشته باشد.

بخش نخست، با عنوان «عوامل مؤثر بر پیدایش و رشد دموکراسی» به سهم خود به عوامل اقتصادی، سیاسی اجتماعی، و مذهبی مؤثر بر توسعه دموکراسی در زمانهای مختلف می پردازد. از نظر تاریخی، عواملی یاور توسعه دموکراسی بوده اند و عوامل دیگری سد راه آن شده اند. در همین بخش، با استناد به نمونه هایی از گذشته های دور و نزدیک، این عوامل را بررسی می کنیم. سپس، زیر عنوان «چشم اندازها» دموکراسیهای نوظهور اواخر سده بیستم را با تکیه بر نتایجی که از بررسی عوامل پیشبرنده و بازدارنده توسعه دموکراسی به دست آورده ایم بررسی می کنیم. اما وجود یا عدم دموکراسی نتیجه اجتناب ناپذیر عوامل ثابت و ابدی نیست. قول به این که آمریکای لاتین فاقد میراث پروتستانی و طبقه متوسط قدرتمند اروپای شمالی است به این معنا نیست که آمریکای لاتین نمی تواند مسیر دموکراسی را پیماید. دورنمای دموکراسی ممکن است تحت تأثیر خواست یا اراده شخصی و تصمیمات آگاهانه رهبران در امور سیاسی باشد. در بخش بعدی، با عنوان «مسأله تحکیم دموکراسی» به بررسی عواملی می پردازیم که نقشی اساسی در استقرار دموکراسی استوار، مردمی، و مشارکتی دارند. حتی در جاهایی که آن دسته از سنتهای اقتصادی، اجتماعی، و مذهبی که از لحاظ تاریخی موجب توسعه دموکراسی شده اند یا وجود ندارند یا ضعیفند، اگر حکومتی عزم آن کند که نظام دموکراتیک نورسته ای را استحکام و قوام بخشد، می تواند در همین مسیر گام نهد. (نقل از ترجمه فارسی مقدمه)

۲۶۹

دایرةالمعارف دموکراسی می تواند برای دانشجویان و استادان علوم اجتماعی - بخصوص علوم سیاسی - و همچنین محققان و روزنامه نگاران بسیار مفید و سودمند باشد. بدین دلیل، معاونت آموزش و پژوهش وزارت امور خارجه تصمیم گرفت تا ترجمه فارسی این کتاب را - تا پایان تابستان سال جاری - منتشر نماید.

ذکر این نکته لازم است که نقل قولهای این مقاله از ترجمه فارسی دایرةالمعارف (به قلم خانم محبوبه مهاجر و آقای فریبرز مجیدی) گرفته شده است.